

Розглядаючи природні та соціальні детермінанти формування особистості, слід наголосити на їх умовному поділі, нерозривності та взаємозв'язках. На користь цього твердження говорять безліч фактів. Саме явище соціального властиве не лише людині. Воно простежується в організації життя багатьох тварин таких як бджоли, птахи, ссавці, багатьох приматів. Як зазначає Є. Н. Попов та інші науковці, соціальність є вища форма організації діяльності природних сил. Завдяки природним джерелам (їжі, природним корисним копалинам та енергіям, матеріальним речам та системам) можливе взагалі життя, зокрема соціальне життя особистості. Володіння мовою та мовленням є характерним саме для людини завдяки генетичній конструкції людини. З іншого боку здатність говоріння набувається людиною не лише завдяки задаткам, а й безпосередньої участі соціальних груп. Расовий поділ людей, як природної істоти, не залежить від суспільних умов, але має вплив на все суспільне життя (політичне, економічне, культурне і т.д.).

Отже, природні детермінанти виступають базою, завдяки якій людина набуває статусу соціальної істоти. Особистість розвивається з біологічного організму завдяки різного рівня та видів впливу соціального та культурного досвіду. При розгляді людської природи слід виходити з того, що особистість за власною генезою є космобіопсихосоціокультурним утворенням, а за своїм походженням обумовлена соціумом. Саме в суспільстві людина здійснюється як особистість, роблячи внесок в історію суспільства, змінюючи систему суспільних відносин.

Список використаних джерел

1. Белик А. А. Социокультурная антропология (историко-теоретическое введение): учебное пособие / А. А. Белик, Ю. М. Резник; [под ред. Ю. Н. Емельянова, Н. Г. Скворцова]. – М.: Изд-во МГСУ «Союз», 1998. – 320 с.
2. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1989. – 262 с.
3. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера: монография / В. И. Вернадский. – М.: Рольф, 2002. – 576 с.
4. Вернадский В. И. Химическое строение биосферы Земли и её окружения / В. И. Вернадский. – М.: Наука, 1987. – 340 с.
5. Гумилев Л. Н. География этноса и исторический период / Л. Н. Гумилев. – Л.: Наука, Лен. отд-ние, 1990. – 280 с.
6. Ермаков С. Расовые архетипы, этническая психология и окружающая среда / С. Ермаков // Расовый смысл Русской идеи. – М.: Белье альфа, 2000. – Вып.1. – С.274–285.
7. Кagan M. S. Философская теория ценности / М. С. Кagan. – СПб.: Петрополис, 1997. – 205 с.
8. Кон И. С. Социология личности / И. С. Кон. – М.: Политиздат, 1967. – 382 с.
9. Ларцев В. С. Социоприродные детерминанты формирования личности / В. С. Ларцев // Философия, культура, життя: Міжнародний збірник наукових праць. – 2001. – №13. – С.11–29.
10. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М.: Политиздат, 1975. – 304 с.
11. Решетов А. М. Этнопсихология и смежные науки / А. М. Решетов // Советская этнография. – 1983. – №4. – С.68–75.
12. Флоренский П. А. Макрокосм и микрокосм / П. А. Флоренский // Богословские труды. – М. – XXIV, 1983. – С.233.

References

1. Belik A. A. Sociokul'turnaja antropologija (istoriko-teoreticheskoe vvedenie): uchebnoe posobie / A. A. Belik, Ju. M. Reznik; [pod red. Ju. N. Emel'janova, N. G. Skvorcova]. – M.: Izd-vo MGSU «Sojuz», 1998. – 320 s.
2. Vernadskij V. I. Biosfera i noosfera / V. I. Vernadskij. – M.: Nauka, 1989. – 262 s.
3. Vernadskij V. I. Biosfera i noosfera: monografija / V. I. Vernadskij. – M.: Rol'f, 2002. – 576 s.

4. Vernadskij V. I. Himicheskoe stroenie biosfery Zemli i ego okruzenija / V. I. Vernadskij. – M.: Nauka, 1987. – 340 s.
5. Gumilev L. N. Geografija jetnosa i istoricheskij period / L. N. Gumilev. – L.: Nauka, Len. otd-nie, 1990. – 280 s.
6. Ermakov S. Rasovye arhetipy, jetnicheskaja psihologija i okruzhajushhaja sreda / S. Ermakov // Rasovyy smysl Russkoj idei. – M.: Belye al'fy, 2000. – Vyp.1. – S.274–285.
7. Kagan M. S. Filosofskaja teorija cennosti / M. S. Kagan. – SPb.: Petropolis, 1997. – 205 s.
8. Kon I. S. Sociologija lichnosti / I. S. Kon. – M.: Politizdat, 1967. – 382 s.
9. Larcev V. S. Sociopryodni determinanty formuvannja osobystosti / V. S. Larcev // Filosofija, kul'tura, zhytтя: Mizhnarodnyj zbirnyk naukovykh prac'. – 2001. – №13. – S.11–29.
10. Leont'ev A. N. Dejatel'nost'. Soznanie. Lichnost' / A. N. Leont'ev. – M.: Politizdat, 1975. – 304 s.
11. Reshetov A. M. Jetnopsihologija i smezhnye nauki / A. M. Reshetov // Sovetskaja jetnografija. – 1983. – №4. – S.68–75.
12. Florenskij P. A. Makrokosm i mikrokosm / P. A. Florenskij // Bogoslovskie trudy. – M. – XXIV, 1983. – S.233.

Kadievskaya I. A., Doctor of philosophical sciences, Professor, head of the Department of Philosophy, Sociology, Psychology and Law Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture (Ukraine, Odessa), marlinna@yandex.ru

Naradko G. Ya., PhD, associate professor of philosophy, sociology and management of socio-cultural activities South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky (Ukraine, Odessa), marlinna@yandex.ru

Determinants of formation of the person (socially-philosophical analysis)

From a philosophical position isolated by natural and social determinants of identity formation (resting on their conditional segregation, continuity and relationships). Natural determinants of identity formation we include: physiological and genetic, space, biosphere and geographic landscape. In social determinants of personality formation include culture and society. Sociocultural determination of personality is carried out by the socialization of the individual, which is the subject of the subjective nature of the relationship between the main parties socializing process.

Despite the opinions of some modern thinkers, such as. Baumann, who generally rejects the importance of socialization in the process of identity formation, particularly in highly developed European countries since the second half of the twentieth century, we agree that in modern conditions, the person is more prone to semiconstrained, however, the processes of socialization, in our opinion, continue to play a role in the process of identity formation, especially the post-Soviet countries. This opinion is shared by such modern thinkers as P. Berger, T. Lukman, G. Inglehart and others who not only do not detract from the value of socialization in the process of formation of the personality, but to prove, what exactly its content and the conditions define a global value transformation (Inglehart).

Keywords: personality, determinants of personality development, socialization.

УДК 316.624

Качмар О. В., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фахових методик і технологій початкової освіти, Прикарпатський національний університет ім. Василя Стефаника (Україна, Івано-Франківськ), ooleksandra75@ukr.net

ПАСИВНА АГРЕСІЯ: ОСОБЛИВОСТІ ТА ШЛЯХИ ПРОТИДІЇ

Проведено дослідження основних форм прояву пасивної агресії. Розглянуто основні чинники, котрі сприяють закріпленню моделей агресивної поведінки. Висвітлено основні ризики та шляхи протидії пасивній агресії.

Ключові слова: агресія, активна агресія, пасивна агресія, агресивність особистості.

Поведінка людини визначається багатьма чинниками, однак першочергового значення в її регуляції набуває внутрішня картина світу людини, що постає як персональна несуперечлива система конструктів (Дж. Келлі). У цьому контексті актуалізується необхідність здійснити

соціально-філософський аналіз такого феномена як агресія в умовах трансформації суспільства з потужним впливом деструктивності, коли серед парадигм, які розглядають сутність людини наряду з розумінням її як істоти розумної виникає розуміння людини як істоти руйнівної.

Актуальність теми дослідження обумовлена багатогранністю феномену агресії, пов'язаного із агресивними проявами поведінки індивідів на мікро- та макрорівні соціуму, які впливають на формування різних сторін суспільної і індивідуальної свідомості, соціальну активність та взаємодію, що вимагає особливої уваги до цієї проблеми.

Проблема агресії та агресивної поведінки розглядалась багатьма дослідниками, серед яких Р. Берон, К. Лоренц, Д. Річардсон – біологічний підхід, З. Фрейд і Е. Фромм – психоаналітичний, Ж. Ж. Руссо, М. Енгельгардт, Т. Гоббс, Ф. Ніцше, Ш. Летурно – етичний, І. Пригожин, А. Чижевський, В. Вернадський, А. Назаретян, Г. Хакен, І. Стенгерс – синергетичний.

При цьому вітчизняні дослідники розглядають агресивного суб'єкта як такого, що інтегрує в собі внутрішні та зовнішні впливи, тоді як зарубіжні науковці (А. Бандура та Р. Уолтерс, Дж. Паттерсон, М. Раттер, А. Фрейд) зосереджують увагу на пошуку окремих детермінант прояву агресії. Тому можна стверджувати, що проблема є актуальною, має соціальну значущість і потребує теоретико-методологічного вивчення.

Мета статті – на основі аналізу зарубіжних та вітчизняних публікацій, присвячених дослідженню різних видів агресії, розглянути сутнісні характеристики пасивної агресії та шляхи її протидії.

Слід зауважити, що у сучасних наукових дослідженнях розрізняють поняття «агресія», «агресивність» та «агресивна поведінка» (Ю. Антонян, А. Бандура, О. Коломієць, А. Реан). Більшість дослідників визначають агресивність як відносно стійку властивість особистості, що проявляється у готовності до агресивних дій; це схильність діяти агресивно й ворожо. Під агресію звичайно розуміють окремі агресивні дії, вчинки. Агресивна поведінка – це цілеспрямована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам існування людей в суспільстві, націлена на завдання шкоди об'єктам нападу [2, с. 105].

А. Бандура, вважає що переважно наші особливості в поведінці розвиваються через наслідування певним моделям. У книзі «Теорія соціального наuczіння» А. Бандурою запропонована схема основних компонентів комплексного аналізу агресії:

1) спосіб, через який здобуваються агресивні дії, їх джерело;

2) фактори, що стимулюють виникнення агресії;

3) умови, що регулюють виконання таких дій [1, с. 29–30].

Він не заперечував значення біологічних факторів, передусім генетичних і гормональних, у виникненні агресивної поведінки, але вважав, що вони встановлюють деякі межі різновидів небезпечних відповідей, тим самим навчаючи такої поведінки. На його думку, люди, спостерігаючи за поведінкою інших людей, легко опановують агресивну поведінку та загальну стратегію для своїх наступних дій. Якщо вихователі дитини (батьки, учителі) проявляють агресивність, то й дитина, наслідуючи

їх, стане агресивною. Якщо ж об'єкт буде покарано за його агресивність, це зменшить прояв агресивності.

Ворожі зразки поведінки за вченням А. Бандури, переймаються в суспільстві з трьох джерел: родини, субкультури та символічного моделювання, що забезпечується ЗМІ, особливо телебаченням.

Агресивна енергія генерується індивідом спонтанно і безупинно, що призводить до її накопичення з часом. Тому, чим більша кількість агресивної енергії є в людини на даний момент, тим менший стимул потрібний для того, щоб ця агресія «виплеснулася» назовні [4, с. 19].

Водночас у зародженні й формуванні готовності людини до агресії та її реалізації велику роль відіграють ситуативні фактори. Агресія не виникає поза соціальним контекстом, поза певними ситуаціями і взаємодією з іншими людьми. Як зазначає А. Реан, прояв чи не прояв агресивності як особистісної властивості в певних актах поведінки завжди є наслідком складної взаємодії транситуативних і ситуативних факторів. Першоджерелом, наприклад, агресивних дій неагресивної особистості є фактор ситуації [7, с. 7–8].

До таких ситуативних факторів належать вплив кліматичних умов, культурних чинників; підвищений шум; вороже соціальне середовище; вид і характер соціальних, економічних і політичних відносин, у яких переважає атмосфера конкурентної боротьби; наявна температура навколишнього середовища; біль; виникнення стресової ситуації; спостереження за моделями агресивної поведінки інших в реальному житті, на кіно- і телеекранах; оцінка іншими людьми; очікування помсти за власні агресивні дії; велике скупчення людей, неприємний запах та тіснота в приміщенні, зазіхання на особистий простір; дія певної дози алкоголю; сексуальне збудження; дискомфорт тощо. До особистісних чинників, які зумовлюють підвищення рівня агресивності, відносять: підвищену ворожість і подразливість; підвищений рівень тривожності та депресії; негативну афективність; неадекватну самооцінку, неадекватний рівень домагань; підвищену емоційну реактивність і нестабільність; особливості мотиваційної сфери; низький рівень розвитку інтелекту; статеві відмінності; антисоціальну спрямованість особистості, порушення функцій соціальної взаємодії, заздрисність; схильність приписувати оточуючим агресивні наміри та ін.

Взагалі, будь-які стресори середовища можуть впливати як зовнішні детермінанти агресії. Наприклад, фактор шуму посилює збудження і може сприяти збільшенню агресії. Вважається, наприклад, що шум не тільки впливає на погіршення слуху та збудження симптомів стресу, а й негативно впливає на міжособистісні взаємини. Гучний і неприємний шум може сприяти виявам міжособистісної агресії.

За деякими даними, тиснява (скупчення людей) теж може провокувати агресію. Незважаючи ні на що, населення земної кулі продовжує зростати, тоді як придатний для проживання людини простір залишається практично незмінним. Проживання великої кількості людей на обмеженій території породжує багато проблем. Природні ресурси не безмежні, і навколишньому середовищу може бути заподіяно непоправної шкоди [3].

Умовою прояву агресивної поведінки є схильність до неї у подібних ситуаціях. А. Басс вказав ряд чинників, від яких залежить сила агресивних звичок: частота та

інтенсивність випадків переживання атаки (фрустрації, роздратування), неодноразове позитивне закріплення успіху за допомогою агресії, культурні та субкультурні норми, темпераментальні передумови, прагнення до самоповаги та захисту від групового тиску як провокуючої умови тощо [8].

А. Басс пропонує розрізняти види агресивної поведінки за дихотомічним принципом на три критерії: за способом її подачі (фізична/вербальна), за енергетичним потенціалом (активна/пасивна) та за характером вектору (пряма/непряма). Поєднання усіх трьох критеріїв у різних варіантах описує типологію агресивної поведінки за А. Бассом, що складається з восьми типів: фізична-активна-пряма; фізична-активна-непряма; фізична-пасивна-пряма; фізична-пасивна-непряма; вербальна-активна-пряма; вербальна-активна-непряма; вербальна-пасивна-пряма; вербальна-пасивна-непряма.

Німецький дослідник Ф. Петерман пропонує класифікацію агресії на основі різних критеріїв [9, s. 218]: а) така, що відкрито демонструється (пряма агресія), та прихована агресія («прихований напад»); б) вербальна агресія (лайки, крик, образи) й фізична агресія (удари, фізична шкода); в) така, що активно виконується (вимушена агресія для самозахисту), та пасивна агресія (конфронтація); г) пряма агресія (спрямована безпосередньо на особистість) і непряма агресія (через пошкодження речей, які належать жертві); д) агресія, що спрямована на навколишнє середовище (проти речей та людей), і аутоагресія (проти самого себе).

Ми в даній статті зосередимо увагу на сутнісних характеристиках пасивної агресії.

Сам термін «пасивна агресія» з'явився в 40-і роки ХХ століття, завдяки американському військовому психологу Уільяму Меннінгеру [12]. Він зауважив, що деякі солдати можуть бунтувати відкрито, але є і такі, які замикаються в собі, ігнорують накази і дезертирують. Таку реакцію він назвав «пасивною агресією». Термін підхопили цивільні психологи, які і раніше помічали, що в звичайному житті багато людей діють так само: відмовляються робити те, що від них чекають, замість явного протесту вдаючись до тактики тихого саботажу.

Пасивна агресія використовується зазвичай там, де немає можливості проявляти її активно, наприклад, дипломатичні ігри, інтриги в колективі, з'ясування стосунків. У більшості випадків ця форма поведінки використовується несвідомо.

Фундаментом пасивної агресії є найрізноманітніші дрібні дії агресора щодо підриву впевненості жертви, створення у неї почуття безпорадності, розгубленості, тривоги, приниженості, провини, безнадійності, невпевненості, пригніченості, ізоляції. В такому стані людину легко можна взяти під свій контроль, знизити її самооцінку й почуття власної гідності (особливо при тривалій взаємодії).

Виділяють кілька видів пасивної агресії (Сем Вакнін) [10]:

1. *Gaslighting (gaslaïm)* – термін, яким часто користуються професіонали з психічного здоров'я для опису маніпулятивної поведінки, мета якої – посягти в іншої людини сумніви в реальності того, що відбувається і власному сприйнятті реальності, виставляння людини «божевільною».

Агресор переконує жертву в тому, що вона помиляється в думках і почуттях про себе саму або своє життя; що вони неприродні і викликані втомою, магнітними бурями, нерозумінням, некомпетентністю, прихованим психічним розладом і т.п. Тобто, все що викликає у жертви невдоволення, відразу пояснюється агресором. Поступово жертва починає миритися з тим, що з нею щось не в порядку, що не дає їй реально дивитися на речі. Вона визнає владу агресора, тому як тільки він правильно розуміє, що відбувається.

Назва пішла від фільму «Gaslight» (1944). Дівчина стає свідком дивних повторюваних явищ, в той час як її чоловік, діями якого викликані ці явища, запевняє, що їй все ввижається, і мало не доводить до психозу.

Напевно, багато хто з нас стикався з такими твердженнями як: «Ти все ускладнюєш»; «Ти так думаєш, бо в Тебе депресія»; «Ти занадто гостро реагуєш на звичайні зауваження»; «Я ж нічого такого не сказав, що Ти відразу драгуєшся?»; «Якщо Ти образилася на мої слова, значить у Тебе комплекси»; «ну що Ти, я ж просто пожартував, що Ти товста (дурочка, «синя панчоха», нечупара, підставити потрібне)»; «вічно Ти робиш з мухи слона», а так само інші різновиди фраз, на кшталт «Ти ж без мене не впорашся» або «кому Ти потрібна, крім мене».

2. Утримання (*witholding*).

Сюди входять такі заходи з боку агресора, які не дозволяють жертві якось висловити свої думки і емоції. Відбувається їх насильницьке утримання.

Це такі дії, як:

- бойкот (відмова від спілкування);
- знецінення емоцій («тільки ідіоти сміються над такими жартами»);
- знецінення надій і планів («Ти серйозно думаєш, що Ти зможеш», «як про таке можна мріяти»), досягнень («це будь-який дурень уміє»);
- жорстокі жарти;
- блокування спілкування (зміна теми, відволікання на сторонні речі під час розмови, зведення серйозної розмови на жарт, відкладання бесіди на потім);
- звинувачення («коли Ти починаєш говорити про свої проблеми, то засмучуєш мене і у мене піднімається тиск»);
- критика («якщо у Тебе такі думки, значить ти недостатньо добре робиш, треба робити зовсім по іншому»);
- навішування ярликів («Ти так говориш, бо Ти ідіот»).

Сюди також відносяться такі дії, як:

- «враження чесністю» («Ти не ображайся, але я Тобі скажу по правді»);
- ігнорування; вторгнення в особисте життя («Я у Тебе просто трохи прибрала в столі і трохи почитала особистий щоденник, а що Ти там щось непристойно пишеш/а що не можна читати»);
- завищені очікування («Ти повинен робити набагато більше, тому, що у Тебе великі здібності»);
- безтактності (недоречні зауваження, питання на кшталт «А чому у вас до сих пір немає дітей?»);
- дії, побажання («Ви повинні писати зовсім про інше і думати не про це»);
- поради («я б на Вашому місці»);
- непрохані розповіді про свій досвід;
- поширення інформації інтимного характеру;

– створення різних складних ситуацій з метою випробувати жертву;

– контролювання через інших осіб;

– непотрібна турбота;

– непотрібні подарунки, якими потім вимагають користуватися тощо. У жертви виникає відчуття незручності за прояви свого життя, так як ці самі прояви викликають негативну реакцію оточуючих.

3. *Гасіння (blinking)* – заперечення цінності іншої особистості, зневага до неї, відмова їй у допомозі, розподілі обов'язків, підтримці. Наприклад, людина підводить жертву, не являється на важливу зустріч, не надає потрібні документи, чоловік відмовляється виділяти гроші на необхідні потреби (купити крем для рук, побутову хімію, не дає грошей на простеньку стрижку, тому що він не вважає ці потреби важливими). Батьки відмовляються враховувати інтереси дорослої дитини, самостійно переставляють меблі в її кімнаті, роблять там ремонт на свій розсуд, викидають речі, які вважають непотрібними. Несподівані приїзди мами в гості без попередження і обліку часу й можливостей дорослих дітей [6].

Взагалі пасивна агресія зустрічається набагато частіше, ніж явна. Її мета «розвал психологічних меж жертви». Часом вона діє набагато руйнівніше, ніж відкрита агресія, оскільки жертва не завжди може захиститися, розпізнати ворожі дії [5]. Особливо великої шкоди пасивна агресія завдає тим, хто в силу своїх індивідуальних особливостей і дитячих травм відчувають, що не такі хороші і не так цінні самі по собі, щоб чинити опір, які схильні вважати, що тут «добра бажать/зворотний зв'язок дають/правду кажуть».

На думку Сигне Уйтсон [11], потрібно дотримуватися наступних стратегій поведінки при спілкуванні з пасивним агресором:

1. Розпізнати сигнали пасивно-агресивної поведінки задалегідь: прокрастинація, ігнорування, замовчування, відхід від обговорення проблеми, чутки.

2. Не піддаватися на провокації. Підсвідома мета пасивного агресора – вивести Тебе з себе. Якщо відчуваєш, що починаєш закипати, спробуй спокійно висловити негатив: «Я не стану кричати, тому що це тільки погіршить ситуацію».

3. Вказати пасивному агресору на гнів, який він відчуває: такі люди ігнорують саме цю емоцію. Твоя думка має бути підтверджена конкретним фактом: «Мені здається, Ти злишиш на мене зараз, тому що я попросила Тебе зробити те й те».

4. Прийняти опір. Твоя мета – змусити зовні проявити гнів, який людина ховає глибоко всередині. Та тільки–но вкажеш на присутність цієї емоції, пасивний агресор почне заперечувати її наявність. Як тільки він це зробить, скажи: «Добре! Просто я так відчула і вирішила поділитися з Тобою своєю думкою». Ви можете закрити цю тему в даний момент, але партнер зрозуміє: Ти ставишся до його емоцій шанобливо і спокійно. І, можливо, незабаром перестане їх приховувати.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, пасивна агресія – це витончена форма агресії. Це прихований спосіб діяти проти інших людей або маніпулювати ними, щоб домогтися свого. Про людей, поведінка яких характеризується пасивною агресією, іноді кажуть, що вони «сильні своєю слабкістю», тому що вони вдаються до обхідних шляхів, щоб домогтися свого, звести

рахунки або висловити те, про що вони не хочуть говорити прямо. В сучасних умовах важливого значення набуває вміння розпізнавати пасивну агресію в себе і в інших людей та знаходити ефективні способи її подолання.

Список використаних джерел

1. Бандура А. Теория социального научения / А. Бандура. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.
2. Большой психологический словарь / [сост. и общ. ред. Борис Гурьевич Мещеряков, Владимир Петрович Зинченко]. – СПб.; М.: ПРАЙМ–ЕВРОЗНАК: ОЛМА–ПРЕСС, 2004. – 672, [16] с.
3. Коломієць О. Масові та індивідуальні прояви агресивності / О. Коломієць [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/85/15200-masovi-ta-individualni-proyavi-agresivnosti.html>.
4. Коннор Д. Агрессия и антисоциальное поведение детей и подростков / Д. Коннор. – СПб.: ПРАЙМ–ЕВРОЗНАК, 2005. – 288 с.
5. Пасивна агресія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://understand-all.com/uk/164881>.
6. Пассивная агрессия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://vk.com/sumasoshli>.
7. Реан А. А. Агрессия и агрессивность личности / А. А. Реан // Психологический журнал. – М., 1996. – Т.17. – №5. – С.3–18.
8. Buss A. The psychology of aggression / A. Buss. – N.Y., John Willy, 1961.
9. Peterman F. Eltern– und Erziehertraining für den Umgang mit aggressiven Kindern / F. Peterman / Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie, 30. Heft 6, 1981. – S.217–222.
10. Sam_Vaknin [Electronic resource]. – Access mode: https://en.wikipedia.org/wiki/Sam_Vaknin.
11. Signe Whitson [Electronic resource]. – Access mode: <http://signewhitson.com>.
12. William C. Menninger [Electronic resource]. – Access mode: https://en.wikipedia.org/wiki/William_C._Menninger.

References

1. Bandura A. Teoriia sotsial'nogo nauczennia / A. Bandura. – SPb.: Evraziia, 2000. – 320 s.
2. Bolszoij psikhologiczeskij slovar' / [sost. i obszcz. red. Boris Gurievicz Mesczeriakov, Vladimir Petrovich Zinczenko]. – SPb.; M.: PRAIM–EVROZNAK: OLMA–PRESS, 2004. – 672, [16] s.
3. Kolomiiets' O. Masovi ta individual'ni proiavy agresyvnosti / O. Kolomiiets' [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.stationline.org.ua/pedagog/85/15200-masovi-ta-individualni-proyavi-agresivnosti.html>.
4. Konnor D. Agressiia i antysotsial'noie povedenie detei i podrostkov / D. Konnor. – SPb.: PRAIM–EVROZNAK, 2005. – 288 s.
5. Pasyvna agresiiia [Elektronnyi resurs]. – Rezhim dostupu: <http://understand-all.com/uk/164881>.
6. Passivnaja agressiia [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://vk.com/sumasoshli>.
7. Rean A. A. Agressiia i agresyvnost' licznosti / A. A. Rean // Psihologicheskij zhurnal. – M., 1996. – T.17. – №5. – S.3–18.
8. Buss A. The psychology of aggression / A. Buss. – N.Y., John Willy, 1961.
9. Peterman F. Eltern– und Erziehertraining für den Umgang mit aggressiven Kindern / F. Peterman / Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie, 30. Heft 6, 1981. – S.217–222.
10. Sam_Vaknin [Electronic resource]. – Access mode: https://en.wikipedia.org/wiki/Sam_Vaknin.
11. Signe Whitson [Electronic resource]. – Access mode: <http://signewhitson.com>.
12. William C. Menninger [Electronic resource]. – Access mode: https://en.wikipedia.org/wiki/William_C._Menninger.

Kachmar O. V., Ph.D., associate professor, assistant professor of professional techniques and technologies of primary education, Carpathian National University Basil Stefanik (Ukraine, Ivano–Frankovsk), ooleksandra75@ukr.net

Passive aggression: features and ways of counteraction

The paper studied the basic forms of passive aggression. The principal factors that help perpetuate patterns of aggressive behavior are identified. The basic risks and ways of counteraction passive aggression are offered.

Keywords: aggression, active aggression, passive aggression, aggressive personality.

* * *